

Κ Ε Φ. Η΄.

Περὶ ἀνθρώπων γνώσεων, ἢ ἀληθείας.

182. Οὔτε ὅμως αἱ ἰδέαι, οὔτε αἱ διάλεκτοι, οὔτε τὰ γραμμάτια ἔλαβον ὑπαρξιν ἐπὶ ματαιῶς, ἀλλὰ πρὸς εὔρεσιν τελικοῦ αἰτίου: τουτίσι τῆς ἀληθείας. Καὶ - αὐτὸς ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου (44) τί ἄλλο ἔχει σκοπούμενον, εἰμὴ τὴν ἀλήθειαν; Καθότι νὰ ἐννοῆ τις ἢ νὰ αἰσθάνηται τὰ ἀνύπαρκτα, τοῦτο ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ, οὔτος οὔτε ἐννοεῖ, οὔτε αἰσθάνεται, ἀλλ' ἀπατάται. Ἀλλὰ - τοῦτο: τὸ αἰσθάνεσθαι λέγω καὶ γινώσκειν, τί ἄλλο εἶναι ἢ ὅπερ ἡμεῖς ὀνομάζομεν γνώσεις ἀνθρωπίνας; Ἄν ὅμως ἐξετάσῃ τις ἀκριβεσέως τί ἡμεῖς ὀνομάζομεν γνώσεις ἀνθρωπίνας, οὔτος θέλει ἰδεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ εἰς σύνδεσμος δύο ἰδεῶν (120), ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν εἶναι μία συμφωνία ἢ διαφωνία δύο ἰδεῶν (88): ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον εἶναι ἀπόφανσις τις (αὐτόφι). Καὶ ὅπου μὲν πάρεσι συμφωνία ἢ διαφωνία δύο ἰδεῶν, ἐκεῖ καὶ γνώσις, ἐξ ἐναντίας δ' ὅπου ἄπεσι συμφωνία ἢ διαφωνία, ἐκεῖ οὔτε γνώσις. Καθότι - τὸ νὰ γινώσκῃ τις ὅτι ἡ χιών εἶναι λευκή, ἢ ὅτι ὁ ἀῆρ εἶναι σῶμα, ἢ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι παντὸς τριγώνου εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθάς, τοῦτο τί ἄλλο σημαίνει εἰμὴ ὅτι οὔτος ἔχει γνώσιν τῆς συμφωνίας τῶν ἰδεῶν χιάνος καὶ λευκότητος, ἢ ἀέρος καὶ σώματος, ἢ τριῶν γωνιῶν ἐνὸς τριγώνου καὶ δύο ὀρθῶν; Τί - δαὶ πάλιν; ὅταν τις γινώσκῃ ὅτι ἡ χιών δὲν εἶναι μέλαινα, ἢ ὅτι

ὁ ἀὴρ δὲν εἶναι ἀσώματος, ἢ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι παντὸς τριγώνου εἶναι ἄνισοι μὲ τρεῖς ὀρθὰς, τοῦτο σημαίνει ἄλλο τι, εἴμῃ ὅτι οὗτος εἶχει γνώσιν τῆς διαφωνίας τῶν ἰδεῶν χιόνου καὶ μελανίας, ἢ ἀέρος τε καὶ ἀσωμάτου, ἢ τῶν τριῶν γωνιῶν ἑνὸς τριγώνου καὶ τῶν τριῶν ὀρθῶν; Ὡς εἴ οὗτος λείπει ἢ τῆς συμφωνίας καὶ διαφωνίας κατάληψις, ἐκεῖ οὔτε γνώσις, καὶ ἂν αἱ δύο ἀνὰ μέρος ἰδέαι εἶναι γνωσταὶ καὶ διακεκριμένα. Καθότι - ἦν ἄραγε ποτὲ εἰς ἔμε δυνατόν νὰ γινώσκω τὰς τρεῖς γωνίας ἑνὸς τριγώνου καὶ τὸ μέγεθος τῶν δύο ὀρθῶν, χωρὶς νὰ γινώσκω καὶ τὴν ταυτότητα αὐτῶν; ἢ - ἦν μοί ποτε δυνατόν νὰ γινώσκω τὸ τι ἐστὶν ἀὴρ καὶ τι ἐστὶ σῶμα, χωρὶς νὰ γινώσκω ὅτι ὁ ἀὴρ εἶναι σῶμα; Γινώσκω δ' ὅμως κάλλιστα τὸ, τι ἐστὶν ἀνὴρ καὶ τι γυνή, πλὴν ἀγνοῶ, τίνες - οἱ ἄνδρες εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς πλείονες, ἢ αἱ γυναῖκες;

Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ τὸ νὰ γινώσκῃ τις ὅτι ἡ χιών εἶναι λευκή, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ, οὗτος γινώσκει ὅτι ἡ ἰδέα λευκότης εἶναι μέρος τῆς ἰδέας χιόνου. . . καὶ τὸ νὰ γινώσκῃ τις ὅτι ἡ χιών δὲν εἶναι μέλαινα ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ, οὗτος γινώσκει ὅτι ἡ ἰδέα μελανία δὲν εἶναι μέρος τῆς ἰδέας χιόνου, τοῦτου ἕνεκεν αἱ ἀνθρώπιναὶ γνώσεις εἶναι οὐδὲν ἄλλο, ἢ κατάληψις τοῦ ἂν τίνες τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν εἶναι ἢ μὴ, μέρη τῶν συνθέτων ἰδεῶν.

183. Πλὴν, ὡς φαίνεται, ἡ ὑπαρξὶς πάσης γνώσεως προαπαιτεῖ διάκρισιν. Καθότι τὸ πρῶτον αἴσθημα εἰς τὸν ἀνθρώπου ἐδίδαξεν αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο, εἴμῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπαρξιν, καὶ τοῦτο δὲν ὑπεῖξε ὀλοτελιῶς γνώσις. Ὅθεν διὰ νὰ γένη ἀπόφασις (ἥτις εἶναι γνώ-

σις 88), ἐν αἴσθημα, εἶναι ἀνάγκη παρουσίας συγκρί-
σειῶς τινῶν: ὁ ἔστιν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι παρόντα ἢ δύο
αἰσθητά, ἢ αἴσθημα καὶ ἰδέα, ἢ δύο ἰδέαι. Καθότι
πρὸς ὁ ἀγνοῦν τὴν ὑπαρξίν τῶν ἔξωθεν σωμάτων, τὰς
ιδιότητας αὐτῶν, τὰς περιστάσεις, τὰ ἑαυτοῦ αἰσθητήρια,
καὶ ἂν γένη εἰς αὐτὸν καὶ δεύτερον αἴσθημα διάφορον τοῦ
πρώτου, δὲν θέλει βίβαια δυναθεῖ νὰ διακρίνη θάτερον
θάτερον. Καὶ ἔτι πλέον ἂν ἅπαντα τὰ ἡμέτερα αἰσθη-
ματα ἦσαν ὅμοια, δὲν ἠθέλεν εἶναι τρόπος εἰς ἡμᾶς νὰ
διακρίνωμεν ἐν αἰσθητῶν τῶν λοιπῶν. Ἄλλ' - ἢ ἀπουσία
τῆς διακρίσεως τῶν αἰσθητῶν, τί - ἄλλο σημαίνει, εἴη ἢ
ξέρησιν γνώσεως; Ὡς ἢ ἡ γνώσις τῶν τε αἰσθητῶν καὶ
νοητῶν γεννᾶται ὡς ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν αἰσθημάτων,
ἢ τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν: ὁ ἔστιν ὑφίσταται ὄχι ἐφ' ἐνός.

Καὶ ἔτι πλέον καὶ εἰς τὴν ἐμοῦ αὐτοῦ γνώσιν προ-
ἀπαιτεῖται διάκρισις. Καθότι γινώσκω ἑμαυτὸν ἰσοδυναμεῖ
μὲ τὸ, γινώσκω πῦλὰ ὄντα διάφορα ἐμοῦ: . καὶ αἰσθάνο-
μαι γλυκύτητος τινὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ, αἰσθάνομαι μὴ
πικρίας, μὴ ὀξύτητος, κτξ, καὶ ἔτι ὅτι τὸ διεγείρον εἰς ἐμὲ
τὴν γλυκύτητα εἶναι μὴ ἐγώ. Ὡσαύτως καὶ τὸ, κινῶν τὴν
χεῖρα, ἀπαντῶ ἀντίστασιν, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ, γινώσκω ὅτι
τὸ ἀνδισάμενον εἶναι μὴ ἐγώ. Ὡς ἢ πᾶσα γνώσις ἀνθρώ-
πινος προαπαιτεῖ διάκρισιν, ἢ ὀρθώτερον εἰπεῖν ἢ διάκρι-
σις εἶναι γνώσις.

184. Ἄν λοιπὸν καὶ αἱ ἀνθρώπιναι γνώσεις ἦναι
οὐδὲν ἄλλο, ἢ κατάληψις συμφωνίας ἢ διαφωνίας δύο
ἰδεῶν: ἢ ἂν θέλῃς τὸ, ἂν ἢ μία ἰδέα ἦναι ἢ μὴ, μέρος
τῆς ἐτέρας (182) ἢ ὀρθῶς ἠθέλε συνάξοιτις α': ὅτι

πᾶσα γνώσις ἀνθρωπίνη προὔποτίθησιν γνώσιν τῶν ἰδεῶν
 . . . καὶ β'. ὅτι οὔσης τῆς συμφωνίας καὶ διαφωνίας δύο
 ἰδεῶν ἀναφορᾶς αὐτῶν (119), ἅπασαι αἱ ἀνθρώπιναί γνώ-
 οῦσι εἶναι ἀναφοράτινες.

Ἄν ὅμοιος καὶ λείψη ἡ γνώσις τῶν ἰδεῶν, καὶ ὑπάρ-
 ξη μόνη ἡ γνώσις τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν ὡς πρὸς ἑαυτὸν ἔ-
 τότε ὁ γινώσκων ἐξ ἀνθρώπου τρέπεται εἰς κτήνος. Καθό-
 τι ἂν τις ἀγνοῇ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐξώθεν σωμάτων: ὃ ἐστὶν
 ἂν δὲν ἔχη ἰδέαν οὔτε τῶν ποιητῶν τῶν σωμάτων, οὔ-
 τε πῶς αὐτὰ ἐνεργοῦσιν εἰς αὐτὸν, ὡς εὖ λέγει ἐγὼ γι-
 νώσκω οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ ἀναφορᾶς ἔ τοῦτο ἰσοδυναμεῖ με-
 τὸ, ἐγὼ ἀγνοῶ τὰς αἰτίας, καὶ γινώσκω τὸ ἀποτέλεσμα:
 τουτέστι τὰ ἐμὰ αἰσθήματα: ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον αἰ-
 σθάνομαι ὅτι αἰσθάνομαι.

185. Ἐν πρώτοις λοιπὸν λέγω ὅτι αἱ ἀνθρώπιναί
 γνώσεις, εἴτε αἱ ἀναφοραὶ τῶν ἰδεῶν δὲν ἔχουσι τὴν αὐ-
 τὴν βεβαιότητά ἢ ἐπιστήμη, ὅθεν καὶ διαιροῦνται εἰς βε-
 βαίαις καὶ πιθανάς.

Καὶ βέβαιον ἢ ἀληθὲς εἶναι γνώσις τις, καθ' ἣν ἡ
 ψυχὴ ἐπίσταται ἢ ἔχει ἀνένδοιάσον καὶ ἀκλόνητον τὴν πλη-
 ροφορίαν περὶ τοῦ γινωσκομένου καὶ βέβηκεν ἐπ' αὐτὸ, μη-
 δὲν ὑποπτευσομένη καὶ ἀπομακρύνουσα μέχρι ὑπονοίας τὴν
 ἀπάτην. Εἰδὲ τὸ πρᾶγμα κεῖται ἐν μεταίχμιῳ τῆς τε ἀ-
 γνοίας καὶ ἐπιστήμης ἔ τότε λέγεται πιθανόν. Οὕτως ἐ-
 γὼ εἰμὶ πλέον παρὰ βέβαιος ὅτι δύο θέσει δύο εἶναι ἴσα
 μὲ τέσσαρα . . . ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μείζον ἑκάστου τῶν μερῶν
 αὐτοῦ . . . ὅτι ἡ χυρὸν εἶναι λευκὴ, καὶ ὅτι ὑφίσταται ἡ Ἀμε-
 ρικὴ. Πλήν δὲν ἔχω βεβαιότητά τινα, ἂν εἰς κακὸς δια-

μείνη διαπαντός τριούτος, ἢ ἂν τὸ γεννησόμενον παιδίον θέλει ἦναι καθ' ὅλα τὰ μέλη αὐτοῦ ἐντελής, ἢ ἂν ἐφέτος θέλει γένη καρποφορία, κτξ.

186. Τὸ βέβαιον πάλιν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο: εἰς ἀπόλυτον, ὅπερ καὶ μεταφυσικῶς βέβαιον ὀνομάζεται, καὶ εἰς σχετικόν.

Καὶ πρὸς γνώσιν τοῦ ἀπολύτου ἢ μεταφυσικῶς βεβαίου ἡμεῖς ἔχομεν δύο αξιώματα: τὴν ταυτότητα, καὶ τὴν ἀντίφασιν. Πᾶσα λοιπὸν πρότασις, ἣτις ἔχει τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον εἶναι μεταφυσικῶς βεβαία, καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἔχη ἄλλως. Οὕτω δὲς δύο εἶναι ἴσα μὲ τέσσαρα, καὶ τὸ ὅλον εἶναι ἴσον μὲ τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἐκτατὸν καὶ ἀδιαχώρητον κτξ, οὖσαι προτάσεις ἔχουσαι τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, εἶναι μεταφυσικῶς ἢ ἀπολύτως βέβαιαι. Καθότι τὰ δὲς δύο καὶ τὰ τέσσαρα κατὰ τὴν λέξιν μόνον διαφέρουσι, καὶ τὰ μέρη ἐνὸς ὅλου εἶναι οὐδὲν ἄλλο, ἢ αὐτὸ τὸ ὅλον ἄλλως προφερόμενον, καὶ εἴτε σῶμα, τοῦτο καὶ ἐκτατὸν καὶ ἀδιαχώρητον, καὶ εἴτε ἐκτατὸν καὶ ἀδιαχώρητον, τοῦτο καὶ σῶμα. Ὡς ἐπειδὴ καὶ αἱ δύο ιδέαι παρισῶσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἰδεαζόμενον, ἀναγκαίως ἢ ἀναφορὰ αὐτῶν εἶναι ἀληθείης, εἴτε μεταφυσικῶς βεβαία.

Λέγω δέ τι κατὰ τινος λέγεται κατὰ φασιν, ἀπολέγω δέ τι ἀπό τινος λέγεται ἀπό φασιν (88), εἰς τὸ νὰ λέγω τι κατὰ τινος καὶ ἐνταυτῷ νὰ τὸ ἀπολέγω, τοῦτο ὀνομάζεται Ἀντίφασις, ὅπερ δηλονότι εἶναι ἀδύνατον. Οὕτω τὰ δὲς δύο δὲν εἶναι ἴσα μὲ τὰ τέσσαρα, ἢ ἐγὼ περιπατῶ ἤδη καὶ δὲν περιπατῶ, εἶναι ἀντίφασις. Καθότι

ἐπειδὴ καὶ τὰ δὶς δύο εἶναι τῷ ὄντι οὐδὲν ἄλλο, ἢ τέσ-
 σαρα, ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι δὲν εἶναι, ἄρα ἐγὼ ἀντιφάσκω.
 καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐγὼ περιπατῶ σημαίνει τὴν τοιαύτην ἤδη ἐ-
 μὴν ὑπαρξιν, ἣτις εἶναι ἐναντίον τῆς τοῦ μὴ περιπατεῖν.
 καὶ τὰ ἐναντία ἀνατρέπονται ὑπὲρ ἀλλήλων, ἂν ἐγὼ εἰπῶ
 τὸ ἐναντίον, ψευδῆσομαι.

Ὡς ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἀντίφασις εἶναι τὰ δύο κρι-
 τήρια, δι' ὧν γίνεται ἡ ψήφισις τῆς ψυχῆς περὶ τῆς βεβαίας
 ἀποφάσεως, εἴτε τοῦ ἀπολύτως ἢ μεταφυσικῶς βεβαίου.
 Οὐσιώδης ὁμοίως διαφορά θεωρεῖται μεταξὺ τούτων τῶν
 δύο κριτηρίων. Καθότι εἰς μὲν τὴν ταυτότητα τὸ λογικὸν
 πείθεται ἐκουσίως καὶ ἄνευ τινὸς βίας, εἰς δὲ τὴν ἀντί-
 φασιν, μὲ βίαν. Ὡς προτιμητέα, ὅπου εἶναι δυνατόν,
 ἡ πρώτη.

187. Λαβόντες λοιπὸν ἰδέαν καθαρὰν τῆς ταυτό-
 τητος καὶ ἀντιφάσεως, ἄριστα θέλομεν καταλάβει καὶ τὴν
 σημασίαν τοῦ ἀναγκάσιου καὶ ἀδύνατου.

Καθότι πᾶσα ἀντίφασις εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀδύ-
 νατον. . . καὶ παντὸς ἀδύνατου δυνατοῦ ὑποτιθεμένου, προ-
 κύπτει ἀντίφασις. . . Οὕτω τὰ δὶς δύο δὲν εἶναι ἴσα μὲ
 τέσσαρα, ἢ τὸ, ἐγὼ περιπατῶ ἤδη καὶ δὲν περιπατῶ εἶ-
 ναι μὲν ἀντίφασις, πλην αὐτὰ ταῦτα εἶναι ὅχι ὀλιγώτε-
 ρον καὶ ἀδύνατον. Καθότι ἐγὼ λέγω κάλις ὅτι εἶναι ἀ-
 δύνατον εἰς ἐμὲ τὸ νὰ περιπατῶ ἤδη καὶ νὰ μὴν περιπα-
 τῶ, καὶ τὸ, τὰ δὶς δύο εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν εἶναι ἴσα
 μὲ τέσσαρα. Ἐπεὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον εἰς ἐμὲ ὄντα ἀν-
 θρώπου νὰ μὴν ἦμαι ζῶν λογικόν, ἂν τοῦτο ὑποτεθῇ
 δυνατόν, προκύπτει ἀντίφασις. . . οἷον τότε ἐγὼ ἤθελον

εἶμαι ἐνταυτῷ λογικόν ζῶον, καὶ μὴ λογικόν. Ὡσαύτως δὲ καὶ πᾶν ἀναγκαῖον εἶναι οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ ταυτότης καὶ ἐναντίον τοῦ ἀδυνάτου. . εἰδὲ καὶ τὸ ἐναντίον τούτου ὑποτεθῆ, προκύπτει ἀντίφασις. Οὕτω τὸ ὅλον εἶναι ἴσον μὲ τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ τὰ σώματα εἶναι ἐκτατὰ καὶ ἀδιαχώρητα εἶναι μὲν ταυτότης, πλὴν τεῦτο αὐτὸ εἶναι ἔχει ὀλιγώτερον καὶ ἀναγκαῖον. . διότι ἐγὼ λέγω ἀναγκαίως τὸ ὅλον εἶναι ἴσον μὲ τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ ἀναγκαίως τὰ σώματα εἶναι ἐκτατὰ καὶ ἀδιαχώρητα. "Ἔστι ὄντος ἀδυνάτου καὶ ἀντιφάσεως καὶ νὰ περιπατῶ ἐγὼ ἤδη καὶ νὰ ἰσῶμαι, ἀναγκαίως ἂν περιπατῶ, δὲν ἴσασμαι,

Συνάγεται λοιπὸν ἐντεῦθεν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀδυνάτου καὶ τῆς ἀντιφάσεως ἐμφανίζει τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἀναγκαίου καὶ τῆς ταυτότητος, καὶ τὸ ἀνάπαλιον. Ὡσε ἂν μία συμφωνία δύο ἰδεῶν ἦναι ἀδύνατος, ἀναγκαίως ἀκολουθεῖ εἰς τὴν τούτων διαφωνίαν νὰ ἦναι ἀναγκαία, καὶ τὸ ἀνάπαλιον. Οὕτως ὄντος ἀδυνάτου εἰς πᾶν σῶμα τοῦ νὰ ἦναι ἀβαρὲς, ἀναγκαίως πᾶν σῶμα δὲν εἶναι ἀβαρὲς. . καὶ ὄντος ἀναγκαίως τοῦ ἀνθρώπου θνητοῦ, εἶναι ἀδύνατον εἰς πᾶντα ἀνθρώπου τὸ νὰ μὴν ἀποθάνῃ.

138. Πᾶν λοιπὸν ὅπερ περιέχει οὔτε ταυτότητα οὔτε ἀντίφασιν οὐσμάζεσθαι δυνατὸν. Ἐκτετέροθεν τὸ δυνατόν οὔτε ὑπάρχει ἤδη, οὔτε ἡ ἀνυπαρξία αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς ἀνάγκην: ἢ ἂν θέλης εἶναι τὸ μεταίχμιον τοῦ ἀδυνάτου καὶ ἀναγκαίου. Οὕτως εἶναι μὲν δυνατόν εἰς ἐμὲ τὸ νὰ γένω πλούσιος, πλὴν οὔτε εἶμαι τοιοῦτος ἤδη, οὔτε εἶναι ἀντίφασις ὁ πλουτισμὸς ὡς πρὸς ἐμέ. . καὶ εἶναι μὲν δυνατόν εἰς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐλευθε-

ρωθῆ ἐκ τῆς δουλείας, πλὴν οὔτε εἶναι ἤδη ἐλεύθερον, οὔτε ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς ἀντίφασίν τινα. Ὡς δυνατόν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὄν, ὅπερ ἤδη οὐκ ἔστι, πλὴν δύναται, εἴτε δὲν περιέχει ἀντίφασιν ἢ τούτου ὑπαρξίς.

Συνάγεται λοιπὸν ἐντεῦθεν ὅτι τὸ μὲν δυνατόν εἶναι μέλλον ὄν, τὸ δ' ἀδύνατον μέλλον καὶ ὄν.

189. Πάν λοιπὸν ἀναγκαῖον ἢ ἀδύνατον ὀνομάζεται βέβαιον (185) ἢ ἀληθές, ὡς τῆς ψυχῆς μηδ' ὅλως ἀμφιβαλλούσης περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας αὐτῶν. Καὶ ἐξ ἐναντίας πάν βέβαιον εἶναι ἢ ἀναγκαίως τοιοῦτον, ἢ ἀδυνατίως. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡμεῖς εἰδιαιρέσαμεν τὸ βέβαιον εἰς ἀπόλυτον καὶ σχετικὸν ἢ μεταφυσικὸν (186) εἶδηλον ὅτι, ἐκάτερα τότε ἀναγκαῖον καὶ τὸ ἀδύνατον ὑποδιαίρουνται εἰς ἀπόλυτον ἢ μεταφυσικὸν, καὶ εἰς σχετικόν. Ὡς οὖν τὸ ἀναγκαῖον, ἐκείνη ἢ πρότασις εἶναι μεταφυσικῶς ἢ ἀπολύτως βεβαίως, καὶ ἀδύνατος ἢ ταύτης ἐναντία. Καὶ ἰδοὺ πῶς.

Δὶς δύο εἶναι ἴσα μὲ τέσσαρα, τοῦτο εἶναι μεταφυσικῶς βέβαιον διὰ τὴν ταυτότητα, καὶ ἐνταυτῷ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχη ἄλλως. Καὶ θύτι ἐπειδὴ τέσσαρα δὲν θέλει νὰ εἰπῆ ἄλλο, εἰμὴ δύο καὶ δύο, εἶδηλον ὅτι αὗται αἱ δύο λέξεις εἶναι σημεῖα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ιδέας ἢ νοητοῦ: ὅ ἐστιν εἶναι συνώνυμοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ ιδέα ἀδυνατεῖ νὰ διαφέρῃ ἑαυτῆς, τούτου ἕνεκεν εἶναι μεταφυσικῶς βέβαιον τὸ, δὶς δύο εἶναι ἴσα μὲ τέσσαρα. Καὶ εἶναι ἀντίφασις ἢ ἀδύνατον, ἂν ἔλεγον τὸ ἐναντίον, τοῦτο ἤθελεν εἶναι ἰσοδύναμον μὲ τὸ, τὰ τέσσαρα δὲν εἶναι τέσσαρα, ἀλλ' ἄλλοτι.

Καὶ ἡ πρότασις, τὸ ὅλον εἶναι μείζον ἐκάστου τῶν μερῶν αὐτοῦ, εἶναι καὶ αὐτὴ μεταφυσικῶς βεβαία διὰ τὴν ταυτότητα ἢ ἀναγκαῖον. Καθότι ἡμεῖς ὀνομάζομεν μείζον, ὅπερ ἔχει πλείονας μονάδας ἐκείνου, ὅπερ ἔχει ἐλάσσονας, ὑποτιθεμένων δηλονότι ἴσων τῶν μονάδων. Ἀλλ' ὀνομάζομεν ἐνταύτῃ καὶ ὅλον, ὅπερ ἔχει πλείονας μονάδας, καὶ μέρος, ὅπερ ἔχει ἐλάσσονας. Ὡς λέγουσιν οἱ ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μείζον ἐκάστου τῶν ἰδίων μερῶν, οὗτος λέγει οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ ὅτι τὸ μείζον εἶναι μείζον τοῦ μὴ μείζονος, ἢ ὅτι αἱ πλείονες τῶν μονάδων εἶναι πλείονες τῶν μὴ πλειόνων. Ὡς ἤθελεν εἶναι ἀντίφασις, ἂν ἔλεγε τις ὅτι τὸ ὅλον δὲν εἶναι μείζον ἐκάστου τῶν μερῶν αὐτοῦ... διότι τότε ἦν ὡσάν νὰ ἔλεγε τὸ μείζον εἶναι καὶ δὲν εἶναι μείζον, ὅπερ εἶναι ἀντίφασις.

Καὶ ἡ πρότασις, ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸς, εἶναι μεταφυσικῶς ἢ ἀναγκαῖως βεβαία, καὶ ἐχομένως μεταφυσικῶς ἀδύνατος ἢ ταύτης ἐναντία. Καθότι ἐπειδὴ ἡ ἰδέα ἄνθρωπος εἶναι ὅλον καὶ συνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἰδέαν λογικότητος, δηλονότι ἂν εἰπῶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μὴ λογικὸς, ἤθελεν εἶναι τὸ αὐτὸ, ὡσάν νὰ ἔλεγον ἡ ἰδέα ἄνθρωπος συνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἰδέαν ἀλογότητα, ἥς τινοσ οὔσης ἐκδιαμέτρου ἐναντίας τῆς λογικότητος, ἤθελε γεννηθῆ ἀντίφασις.

Οὔτε αὐτὸς λοιπὸν ὁ Θεὸς δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὰ μεταφυσικῶς ἀδύνατα. Καθότι τοῦτο ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἐκτελέσῃ καὶ μὴ, τί.

Πᾶσα ἕως πρότασις, ἣτις οὔτε αὐτὴ συνέχει ἐν

ἑαυτῇ, οὔτε ἢ ταύτης ἐναντία ἀντίφρασιν, εἶναι σχετικῶς βεβαία, ἢ μή.

190. Πᾶσα ὅμως πρότασις ἀπολύτως βεβαία εἶναι τοιαύτη ἢ ἐξ ἑαυτῆς ἢ ἐξ ἄλλων: ὅ ἐστι εἶναι συμπέρασμα ἄλλων οἰκοθεν βεβαίων. Καὶ τότε αὕτη ἢ γνώσις ὀνομάζεται ἐπισημή, καὶ ἐπισημῶν ὁ τοιαύτας ἔχων γνώσεις.

Καὶ οἰκοθεν βεβαίαν ὀνομάζουσιν οἱ μεταφυσικοὶ τὴν ὁμολογουμένην πρότασιν, ὡς τὰ ἀξιώματα δηλαδὴ, εἴτε ἐκείνην τὴν πρότασιν, ἧς περ γνώσκων τις τὴν σημασίαν τῶν δύο ὄρων, ἀδυνατεῖ νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ἐκείνων συμφωνίας ἢ διαφωνίας: ὅ ἐστι δὲν ζητεῖ τὸ διὰ τί. Καὶ τοιαῦτα εἶναι ταῦτα, τὸ ὕλον εἶναι μείζον ἑκάστου τῶν μερῶν αἵτου, οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίας, δις δύο ἴσα μὲ τὰ τέσσαρα, καὶ ὄχι ἴσα μὲ πέντε, κτξ.

Πλὴν τοῦτο δὲν ἀκολουθεῖ πάντοτε, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἄγνωστος ἢ συμφωνία ἢ διαφωνία τῶν δύο ὄρων μιᾶς προτάσεως, καὶ ἐπομένως δεῖται ἀποδείξεως: ὅ ἐστιν ἐπακολουθεῖ τὸ διὰ τί. Οὕτως ἔχοντος μου τὴν γνώσιν τοῦ ἀέρος, εἰς μοὶ λέγει ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι βαρῦς, καὶ ἐγὼ ἀμφιβάλλω, ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχῃται ἀληθείας, καὶ μάλιστα κλίνω εἰς τὸ ἐναντίον. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ἐπιβεβαιοῖ τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἴμεῖς, λέγει αὐτὸς, ὀνομάζομεν σῶμα πᾶν βαρῦν, εἴτε πᾶν ἐκεῖνο, ὅπερ ἑαθὲν εἰς ἑαυτὸ φέρεται πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς, ὡς εἰς τὰς ιδέας βαρῦν καὶ σῶμα θεωρεῖται ταυτότητος. Ἀλλ' ὁ ἀήρ, προσέθησιν αὐτὸς, εἶναι τοιοῦτος, ὡς διὰ τῶν πειραμάτων σοὶ τὸ πληροφορεῖ, ὡς ὁ ἀήρ εἶναι σῶμα. Ὅθεν, ὡς ὀράτις, ἐκ τῶν οἰκοθεν βεβαίων προτάσεων: τῆς τε πᾶν

σῶμα εἶναι βαρὺ, καὶ τῆς, ὁ ἀήρ εἶναι βαρὺς, προέκυψεν ἄλλη τρίτη βεβαία, ὁ ἀήρ εἶναι σῶμα. Πλὴν ὄχι μόνου διὰ τῆς ταυτότητος ἀποδεικνύεται ὁ ἀήρ σῶμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως, ὑποτιθεμένου δηλ. τοῦ ἐναντίου. Καθότι ἔσω ὁ ἀήρ μὴ σῶμα. Ἀλλὰ πᾶν ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι βαρὺ ὀνομάζεται σῶμα. καὶ ὁ ἀήρ κατὰ τὰς πείρας εἶναι βαρὺς. Ὡς ἐκ τῶν μὴ σωματίων, ἄλλα μὲν εἶναι βαρέα, ἄλλα δὲ μὴ: ὅ ἐς τὰ σώματα εἶναι μὴ σώματα, ὅπερ εἶναι ἀντίθεσις.

Ἀπαρτὰ λοιπὸν αἱ γνώσεις τῆς μαθηματικῆς εἶναι προτάσεις ὄχι ἐξ ἑαυτῶν βέβαιαι, ἀλλ' ἐξ ἄλλων βεβαίων.

191. Οὔτε τὸ σχετικῶς δὲ βέβαιον εἶναι ὁμοειδές, ἀλλὰ διττὸν: φυσικὸν λέγω καὶ ἠθικὸν ὀνομαζόμενον, καὶ τούτου ἕνεκεν καὶ τὸ σχετικῶς ἀναγκαῖον καὶ ἀδύνατον λαμβάνει τὴν ὁμοίαν διαίρεσιν.

Καὶ φυσικῶς μὲν βέβαιον ἢ ἀναγκαῖον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπέρηται ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως, καὶ ἐπομένως τὸ τούτου ἐναντίον ἀντίκειται εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Οὕτως εἶναι μὲν φυσικῶς βέβαιον ἢ ἀναγκαῖον τὸ, ἐκτεθεὶς εἰς ἑαυτὸν εἰς λίθος ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιρας νὰ κατέλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀποθάῃ, δι' ὃ ἢ μὴ κάθοδος τοῦ λίθου, ἢ ὁ μὴ θάνατος ἑνὸς ἀνθρώπου εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον, πλὴν ὄχι καὶ ἀπολύτως ἢ μεταφυσικῶς. Καθότι μία δύναμις ὑπερφυσικὴ δύναται καὶ τὸν λίθον νὰ κατασχῇ μετεώρως καὶ τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀποθαναιήσῃ. Θαύματα λοιπὸν ὀνομάζονται τὰ ὑπερφυσικά ταῦτα ἀποτελέσματα.

Γίνεται λοιπὸν καταφανὲς ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ὅτι

τὸ μὲν μεταφυσικῶς ἀδύνατον ἀφαιρεῖ πᾶν αἴτιον, τὸ δὲ φυσικῶς ἀφαιρεῖ τινα μόνον: τὰ φυσικὰ δηλονότι.

192. Ἠθικῶς δὲ τέλος πάντων βέβαιον ἢ ἀναγκαιν εἶναι ἐκεῖνο, οὗτινος τὸ ἐναντίον δὲν συνέχει μὲν ἀδύνατον, πλὴν εἶναι τοσοῦτον δύσκολον, ὥς βέβαια δὲν γίνεται πώποτε. Οὕτως κρατῶν ἐγὼ ἀναχειῖρας τοσούτους χαρακτηῖρας τοῦ ἀλφαβήτου, ὅσοι ἐκτελοῦσι τὸν πρῶτον σοῖχον τῆς Ὀδησείας τοῦ Ὀμήρου, ἂν τοὺς ρίψω ἐπίτινος τραπέζης, ἐγὼ λέγω πῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ταχθῶσιν οὕτως, ὥς νὰ γραφῆ ὁ πρῶτος εἰρημένος σοῖχος, πλὴν ὅχι ἔτι καὶ τῷ ὄντι εἶναι ἀδύνατον. Καθότι οὔτε ἀντίφρασις θεωρεῖται εἰς τὴν καταγραφὴν, οὔτε εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀντίκειται τὸ πρᾶγμα.

"Ὡς ἡ ἠθικὴ βεβαιότης κρέμαται ἐκ μόνης τῆς δυσκολίας τῶν πραγμάτων, καὶ ἔχει δύο ἀρχάς: τὴν μαρτυρίαν τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀναλογίαν. Ἐγὼ, φερ' εἰπεῖν, πεινῶν θεραπεύω τὴν ἑμαυτοῦ πείναν διὰ τοῦ ἄρτου, καὶ ἀμφιβάλλω οὐδύλως ἔτι θέλει ἐκτελέσει ὁ ἄρτος τὸ αὐτὸ καὶ εἰς πᾶντα ἄνθρωπον, καὶ παμπόλλων διηγουμένων τὴν ὑπαρξίν τῆς Ἀμερικῆς, ἢ ταύτης ἀνυπαρξία δὲ ἐμὲ εἶναι ἠθικῶς ἀδύνατος.

193. Ἄν ὅμως θελήσῃ τις καὶ τὸν λόγον τοῦ, διὰ τὴν μίαν πρότασιν νὰ ἦναι μεταφυσικῶς ἢ φυσικῶς βεβαία, οὗτος εἶναι ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κατηγορημένου εἶναι μέρος τῆς ἰδέας τοῦ ὑποκειμένου. Οὕτως εἰς τὸ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸς, καὶ εἰς τὸ, ὁ λίθος εἶναι βαρῦς, ἡ μὲν λογικότης εἶναι μέρος τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ βαρύτης μέρος τῆς ἰδέας τοῦ λίθου.

Δὲν ἀκολουθεῖ ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ ἠθικῶς βέβαιον. Καθότι ἡ κρίσις τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῆς τραπέζης δὲν περιέχει τὴν ταιάνδε τάξιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐγεννήθησαν μὲν διὰ νὰ λέγωσιν ἀληθῆ, πλην ὅχι καὶ διὰ τοῦτο δὲν ψεύδονται πάμπολλοι ἐκουσίως, ἢ ἀπατώμενοι. Τὸ πλῆθος ὅμως τῶν ἠθικῶν βεβαίων ἀποκαθίστησι τὸ πρᾶγμα βέβαιον. Ὡς τὸ ἠθικῶς βέβαιον εἶναι ἀρχὴ τοῦ μὴ βεβαίου καὶ τέλος αὐτοῦ.

194. Ἄν ὅμως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κατηγορουμένου μιᾶς προτάσεως δὲν ἦναι μέρος τῆς ἰδέας τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ τρόπος τῆς ἐκείνου ὑπάρξεως (155), τότε ἡ πρότασις ἀπολλύει τὸ ὄνομα τῆς βεβαιότητος καὶ ὀνομάζεται ἐνδεχόμενον, ὅπερ καὶ κυρίως δὲν εἶναι γνώσις, ἀλλ' ἀγνοιά τις. Καθότι ἂν γνώσις ἦναι ἡ συμφωνία ἢ διαφωνία δύο ιδεῶν (88): ἢ ἂν θέλῃς ὅτε τὸ κατηγορούμενον εἶναι μέρος τοῦ ὑποκειμένου, ἐπόμενον εἶναι, ὅπου τοῦτο λείπει, ἐκεῖ νὰ ἦναι ἀγνοιά τις. Οὕτως εἶναι ἐνδεχόμενον, εἴτε ἀβέβαιον τὸ νὰ ἦναι ἄρσεν τὸ γεννηθὲν σόμενον βρέφος, καὶ τὸ νὰ ἐπιδώσῃ ὁ μαθητῆς, κτξ. Καθότι οὔτε τὸ ἄρσεν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις εἶναι μέρη τῶν ιδεῶν γέννας καὶ μαθητοῦ, ἀλλ' εἶναι τρόπος ἢ συμβεβηκότα τῆς ἐκείνων ὑπάρξεως: ἢ ἂν θέλῃς εἶναι προβλήματα ἀπροσδιόριστα. Καὶ ἐνταῦθα ἡμεῖς μεταχειριζόμεθα τὸ ῥῆμα ἀμφιβάλλω.

195. Ἄν ὅμως καὶ τὰ συμβεβηκότα, εἴτε οἱ τρόποι τῆς ὑπάρξεως τῶν ὑποκειμένων τῶν προτάσεων δὲν ἦναι ἀπλῶς, ἀλλὰ μετὰ τινων λόγων, ὧν περ' ἕνεκα ἐπακολουθεῖ μάλιστα ἡ συμφωνία τῶν δύο ιδεῶν, ὥς νὰ ἔχη οὐ-

τως ἢ οὕτως, τότε ἀντι ἐνδεχομένου ἢ ἀμφιβαλλομένου, ὀνομάζεται πιθανόν. "Ὡς πιθανόν εἶναι ὄχι μόνον τὸ κείμενον μεταξύ τοῦ ἀδυνατοῦ καὶ ἀναγκαίου, ὅπερ ὠνομάσαμεν δυνατὸν (188), ἀλλὰ καὶ περαιτέρω τῆς μέσης κείμενον, ἔχον ἀρχὴν τὴν ἀμφιβολίαν (194), καὶ πέρατα τὰ τε ἀναγκαῖον καὶ ἀδύνατον. Οὕτως εἰς τινα γνώριμον ὄντα μακρὰν ἡμῶν εἶναι ἐπίσης δυνατὸν καὶ τὸ νὰ ζῆ, καὶ τὸ ἔσθ' ἀπέθανε: τουτέστιν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ζῆ καὶ μὴ, ὡς οὕτως τῆς αἰτίας τῆς τε ζῆσθαι καὶ θανάτου ἀδήλου εἰς ἡμᾶς. "Αν ὅμως ὁ εἰρημένος ἄνθρωπος ἦν φίλος, καὶ ἂν πρῶτον γράφῃ, τὴν δὲ γράφει τελείως, μ' ὅλον ἔποῦ ἐγὼ γράφω πρὸς αὐτὸν πολλάκις, τότε ἐκ τοῦ ἀπλῶς δυνατοῦ ἢ ἐνδεχομένου μεταβάλλεται εἰς πιθανόν, πλὴν ὄχι καὶ βέβαιον. Καθότι ἡμεῖς βλέπομεν ὄχι ὀλίγους ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν ἐκπληρῶσι τὰ χρέη αὐτῶν.

196. Τὸ πιθανόν ὅμως δὲν εἶναι μονοειδές, ὡς τὸ βέβαιον, ἀλλ' ἔχει διαφόρους βαθμούς, ἀρχόμενον δηλονότι ἐκ τοῦ δυνατοῦ ἢ ἀμφιβαλλομένου καὶ περατούμενον εἰς τὸ ἀναγκαῖον ἢ ἀδύνατον: ὁ ἔστιν εἰς τὸ βέβαιον. Πᾶσα δὲ πρότασις εἶναι μᾶλλον πιθανότερα, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀποδείξεων, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῶν. . . διότι πολλάκις μία μόνη ἀπόδειξις, ἢ εἰς μόνος μάρτυς ἰσχύει πλέον, ἢ μυριάδες. Οὕτως πλείον τι ἀναχωρῆσαν ἐντεῦθεν διὰ τὴν Εὐρώπην πιθανόν εἶναι νὰ ὑπάγῃ ἀσφαλῶς ἐκεῖ. . . διότι πολλὰ εὐοδόθησαν: ὁ ἔστιν ὡς ἐκ τῆς ἀναλογίας. Πλὴν ἀποκαθίσταται πιθανώτερον

ἂν τὸ πλοῖον ἦν νεοκατασκευασμένον, ἂν ὁ κυβερνήτης ἦν ἔμπειρος, καὶ ἔτι ἂν ἡ ὕψρα ἦν θέρμος.

Οἱ βαθμοὶ ὅμως τῆς πιθανότητος μαυθάνονται οὐδέποτε ἐκ τῶν βιβλίων ἢ διδασκαλίας, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων: ἢ ἂν θέλης διὰ τῆς περιεργείας. Οὕτως εἰς ἐκ τοῦ χρόνου, ἢ τόπου, ἢ ἄλλων περιστάσεων δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἡιάνοιόν τιος· καὶ εἰς ἄλλος ἐκ τῆς διαθέσεως καὶ κινήσεώς τιος, ἢ ἐκ τῆς φωνῆς, ἢ τῶν τῆς ὄψεως ἀλλοιώσεων καὶ ἄλλων, ἅπερ δὲν ἐκτίθεται λόγῳ, συναγει τὰ ἐνδόμυχα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅπερ ἄνευ συναναστροφῆς ἀνθρώπων καὶ περιεργείας, ἀντις ἅπασαν τὴν ζωὴν αὐτοῦ δαπανήσῃ εἰς τὴν συγγραφήν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἢ θελε μάθοι οὐδέν.

197. Ἄν ὅμως αἱ ἀποδείξεις, εἴτε οἱ βαθμοὶ τῆς πιθανότητος ἦναι πολλαί, ἢ καὶ ὀλίγαι, πλὴν δυναταί, τότε τὸ πιθανὸν τρέπεται εἰς βέβαιον, εἴτε φυσικόν, εἴτε ἠθικόν: κατὰ τὴν ὕλην δηλονότι. Οὕτως ὁ Τορικκέλης καὶ ὁ Πασχάλης ἔφθασαν διὰ πειραμάτων νὰ ἀποδείξωσι φυσικῶς βέβαιον ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι σῶμα. . . οὕτως ὁ Φράγκλιον ἀπέδειξεν ὅτι ὁ κεραυνὸς εἶναι οὐδέν ἄλλο, εἰμὴ ἠλεκτρικὸν ῥεύσον.

Ὁμοιοντι ἐπακολουθεῖ καὶ ὡς ἐκ τῶν μαρτύρων. Καθότι ἐγὼ δὲν εἶδον βέβαια τὴν Ἀμερικὴν, πλὴν εἶμαι πλέον παρά βέβαιος περὶ τῆς υπάρξεως αὐτῆς, καὶ ἡ ταύτης ἀνυπαρξία εἶναι ἠθικῶς δι' ἐμὲ ἀδύνατος.

198. Γενικῶς ὅμως αἱ ἀνθρώπιναί γνώσεις εἶναι οὐδέν ἄλλο, ἢ ἀπλή πιθανολογία. Καθότι ὁλόκληρος, φερ' εἰπεῖν, ἡ ἰατρικὴ ἔχει οὔτε ἀπόλλυτον, οὔτε σχετι-